

# Dyvelsträck och virak

## – intryck från en orientalisk kryddbod

Tomas Ljung

Om ni någon gång – om hösten – skulle råka befinna er i Damaskus och inte riktigt vet vad ni ska ta er till, så beger ni er naturligtvis till *souken*. Den täckta, permanenta basaren, som heter souk på arabiska, upptar ett mycket stort område i den gamla stadskärnan. Här möter man orientens larmande, doftande och sprakande spektakel när det är som allra färgstarkast och man blir behändigt avlockad sina pengar i utbyte mot allehanda underting. Här har utbudet av guld, kryddor, konfekt, oliver, tvål, parfymer, sidentyger, dadlar, sandaler och rökta fårhuvuden varit sig likt under de 6000 år som staden varit handelscentrum invid de korsande karavanvägarna. Souken är överdådig och omåttlig som livet självt.

I hörnet av Hasan Kharat Bzourieh och Midhat Pascha Souk skall ni sakta in stegen. Intill en grotliknande alkov i väggen köar en rad kvinnor i svarta slöjor. Innanför den nötta disken står en man och öser upp torkade rosor i en vågskål. I hemmet tillreder man det outhärliga rosenvattnet och för att få riktigt bra rosor köar man gärna en stund här hos stadens, ja kanske mellanösterns mest ansedde örthandlare – Anwar al-Chatib. En tidlös man med stränga drag, som närmast överseende betraktar sina konkurrenter på apoteksgatan där de sitter som spindlar i sina hålor, omgivna av väldiga ämbar med drakblod och peppar, opium och henna och med girlander av torkade svampar och ödlor i taket.

### Historiens kådor

Bakom sig och kring fötterna har Anwar oräkneliga rader med dammiga träburkar och plåtkärl. Doften inifrån butiken är förhäxande. Urtida minnen vaknar till liv inom en och man hör sig själv fråga efter balsam. Inte det billiga vietnamesiska balsam som grannbutikerna säljer, utan det äkta: Bibelns balsam från Gilead. Anwar mörknar. ”Ni är för tidigt ute” säger han. ”Höstens skörd är inte färdig, om det alls blir någon. Om skörden varit god får jag det på småflaskor fram i februari. Ni måste tåla er. Kom igen i vår.”

Äkta balsam sipprar ut från träden i så små mängder att det inte kan säljas i lösvikt som andra kådor. Det måste macereras och spritlösas, men är lika verksamt för det. Man får trösta sig med att den årliga skörden av äkta balsam inte ens på Alexander den stores tid var större än att den rymdes i ett musselskal, enligt Plinius.

Den bibliska kopplingen är oundviklig, för här står man bara ett stenkast från Paulus’ och Judas’ hus, på ”*gatan man kallar rak*”. För att hålla sig kvar kan man nu lämpligen fråga efter andra slags balsam. **Myrrha** är ett säkert kort.

Myrrha har under årtusenden brukats som rökelse, från England till Kina, och man bränner än idag stora mängder myrrha i både kyrkor, moskéer och synagogor runtom i mellanöstern. Från de aromatiska svartgröna klumparna extraheras dyrbara parfymoljor. Under antiken ingick myrrha i såväl den sista smörjelsen som i balsameringsmaterialen.

**Olibanum**, äkta rökelse eller *virak*, som det kallades i Europa förr, är en annan mycket väldoftande gammal undermedicin som har botat alla tänkbara åkommor. Under de stora pestepidemierna rökte man med virak och bolmört. Hippokrates rekommenderade den även för invärtes bruk, medan Dioskorides ansåg att den framkallar sinnessjukdom. I svenska farmakopén försvann drogen runt sekelskiftet, medan den fortfarande finns kvar i den danska.



*Virakträd, träsnitt från 1400-talet.*

Hartset kommer från ett lågt träd, *Boswellia carteri*, som fr a växer i kustlandet kring Oman och Jemen. Detta land som Plinius den äldre kallar *Arabia felix* – det lyckliga Arabien – där såväl rökelseträden som det äkta balsamträdet, *Balsamodendron opobalsamum*, växer.

Redan fenicierna hade god handel av olibanum från trakten av Saba och enligt Bibeln frambar de tre vise männen såväl rökelse som myrra till barnet i krubban. Och då skepp från landet Punt för nära fyratusen år sedan kom seglande uppför Nilen för att uppvakta drottning Hathepsut i Deir-el-Bahari, med 31 baljor med levande virakträd, hade man aldrig sett något liknande sedan världen blev till.

### **Gudaföda eller djävulsdynga?**

**Dyvelsträck** är en annan anrik bekantskap. *Ferula*, som växten heter på arabiska och latin, är en halvannan meter hög umbellat, som växer långt ute på de persiska och afghanska stäpperna. Plantan kan bli mycket gammal och mjölksaften vinnes genom att stjälkarna skärs, precis som på övriga balsamgivande växter.

Dyvelsträck (*Ferula asa-foetida*) har varit ett högt ansett krydd- och läkemedel i Europa ända sedan antiken. Den var medeltidens populäraste färgkrydda,

som då kallades gudarnas föda. Den är ännu vanlig i det persiska och indiska köket. Drogen är matsmältningsbefordrande och lindrande vid astma och bronkit och fanns att köpa på svenska apotek ännu runt 1910. Att den har råkat i vanrykte kommer sig framför allt av den vedervärdiga doften.

Anwar håller fram Ferula-burken och gläntar på locket. Att inte sticka dit näsan är ohövligt. En stor knottrig brunviolett kådklump skymtar. Dofte är stark, ögonen tåras och man kippar efter andan. Som en blandning av ruten vitlök och råtturin. En krydda att bruka med måtta, av allt att döma. Skulle det lukta mindre skarpt kan man misstänka förfalskning. Något bättre doftar **galbanum**, som är den intorkade mjölksaften från en av många nära släktingar till Gudafödan. Också denna drog har sålts över svenska apoteksdiskar in i detta sekel, men har aldrig vunnit samma världsrykte som kusinen.

### Antikens laser

Då vi nu är inne på släktet Ferula, kan inte den sägenomspunna **Silphion** förbi-gås. Denna kraftiga umbellat växte på sin tid här och var på Mindre Asiens och nordafrikas stäpper, men var utrotad redan kring vår tideräknings början. Som universalmedel och multi-motgift var den så begärlig i hela den antika världen att staden Cyrene på Medelhavets sydkust till stor del byggde sitt välstånd på handeln med Silphion och t o m avbildade den på sina mynt. Romarna kallade drogen *laser* och Roms statskassa rymde ej blott guld och silver, utan även tusentals pund av denna drog. Växten bar namnet *Laserpicium*, ett namn som i våra dagar har överförts på spenörten, *Laserpitium latifolium*. Silphion gick tyvärr aldrig att odla och seklers rovdrift ledde till att växten utrotades. Vad Silphion var för en växt är trots intensiva efterforskningar en olöst gåta. Många har hoppats att den ännu skall finnas kvar i någon bortglömd dal i Tripolitaniens ödemarker.

Men när Odenathus av Palmyra skulle köpa laser till sin sköna drottning Zenobia, då gick han alldeles säkert till herr Al-Chatib på Midhat Pascha souk.



*Mynt från Cyrenaica, 480 f. Kr. avbildande Silphion.*

### Yttervärlden tränger på

En lika stark doftsensation som dyvelsträck, fast nu underbar, får den uppleva som dristar sig att fråga efter **styrax**. Detta tjärliknande harts är minst lika sällsynt som äkta balsam. Åtminstone om det är äkta vara, alltså från det lilla trädet *Styrax officinalis*, som idag växer på berget Karmel i Palestina. Herodotos beskriver i sin världshistoria hur man utvann styrax från de fåtaliga träd som växte i stenöknarna kring Kaspiska havet: För att bedöva de ytterst giftiga bevingade små ormar som vaktar träden, måste man bränna stora mängder myrra (!) i omgivningen. Sedan kan man smyga fram och tappa träden på dess sega kåda. Styrax äger en sällsamt aromatisk doft, som klarar hjärnan och fyller sinnet med välbehag. Men Anwar säljer det inte. Antagligen krävs fullmakt från någon dervisch-orden eller så.

Vad man däremot kan köpa, om man har råd, det är **äkta fiolharts**. Tegelfärgat harts av den finaste kvalitet som finns. Härifrån beställer världens stjärnviolinister sitt harts. Det ligger i sin plåtburk bland alla de andra burkarna, till ett pris som får guldbasaren i kvarteret intill att verka rena loppmarknaden. Men nu börjar kön växa bakom ryggen och det är bäst att köpa några påsar med doftande kådstycken. Mastix och dammara får vi lukta på nästa gång.

Om man också är en främling inför rökelse och orientaliska parfymer, så kommer dessa oansenliga klumpar för all framtid att bilda en bro till en annan värld var gång man sticker dit näsan. En värld där den stränge Anwar al-Chatib öser upp rosor i lösvikt, med ena foten i det gamla Egypten och den andra i Persiens sagor. Lika evig och lika flyktig som rökelsen som stiger upp över böneutroparens lilla balkong i gathörnet där karavanerna möts, inte så långt från Paulus hus.

I världens allra äldsta, ännu bebodda stad.



*Det äkta balsamträdet.*